

sum, nullum fert damnum bono communi societatis aut privato individuorum, quin etiam istud potest esse frequenter medium aptissimum impediende, e. g. necem innocentis, aut totius Reipublicae interitum, ideoque tunc saltem mendacium licitum fore dicendum est.

Respond. *Neg. Consequens.* Et ratio est; etenim intrinseca deformitas mendacii adhuc subsisteret, ut patet ex nostris probationibus primo loco positis, et nos in antecessum monuimus intrinsecam mendacii pravitatem non esse dumtaxat aut etiam praecipue desumendam ex jure alterius ad quem sermo dirigitur, aut ex damno quod potest dimanare. Deinde, nonne idipsum posset quis opponere contra intrinsecam pravitatem e. g. perjurii, blasphemiae, et quorundam actuum vel maxime turpium? Praeterea, neque inde vis posterioris probationis omnino elevatur; siquidem *utilitas* haec ex supposita salute innocentis vel totius Reipublicae ope cujusdam mendacii, foret tantum per *accidens*, atque communiter alio licito medio *celandae veritatis*, vel per usum *scientiae duplicis* haud ignotae ipsis rudibus, aequè obtinenda, ideoque nequit praevalere jacturae *absolutae securitatis* in quotidiano hominum commercio, ex supposita cujuslibet mendacii licentia, *per se ac naturaliter* secuturæ; quam proinde jus naturæ intendit impedire generaliter omne mendacium prohibendo.

Potest quis addere cum Barbeyraco aliisque, homicidium etsi et ipsum intrinsece malum, ac longe gravius mendacio, fit licitum ratione necessariae conservationis vitae nostræ, aut boni communis; ergo etc.

Respond. *Neg.* suppositum *Antecedentis et Consequens.* Homicidium prout constituit actum intrinsece malum spectandum est formaliter non autem materialiter; nam non omnis occisio hominis est intrinsece mala et vetita jure naturæ, sed tantum illa quæ fit auctoritate privata; ideoque in casu inculpatae tutelæ vitae nostræ, aut boni communis, occisio hominis utpote a jure naturæ permessa aut requisita, fit auctoritate ipsius Dei juris naturalis auctoris, habentis dominium vitae hominum. Unde cum in hisce casibus nulla fiat divinæ supremæ auctoritatis usurpatio, quæ privati homicidii deformitatem ejusque excessum supra mendacium, constituit, patet non valere paritatem relate ad mendacium, cujus deformitas non dependet ab hypothese divini juris et voluntatis, aut solum a damno quod inferitur proximo, sed ex absoluta ac intrinseca inordinatione, ut vidimus.

APPENDIX.

DE VIRTUTIBUS ET AFFECTIBUS.

174. Quod ab initio nostri tractatus indicavimus, et in postrema parte relate ad notiones virtutum promisimus, id nunc praestamus, ut et fides obligata servetur, et doctrinae nostræ morali ac piæ accedat illud complementum, quod tantum forte desiderari potest. Breviori quam fieri poterit ratione complectemur distinctis articulis praecipua eorum, quæ tam in genere, quam in specie de virtutibus et affectibus dici a philosopho possunt; vix autem ac ne vix quidem hac in re aliquid inveniens, quod more scholarum quaestionem contentiosam requirat.

ARTICULUS I.

DE VIRTUTIBUS IN GENERE.

175. Quoniam in generalem virtutum definitionem ingreditur notio *habitus*, advertendum est in primis quod in anima nostra seu potius ejusdem facultatibus dentur quaedam dispositiones diversae ad proprios actus *facile et expedite* ponendos, quæ cum possint esse vel abesse, integra remanente natura animæ ejusque facultatum, induunt naturam qualitatum accidentalium permanentium, prout ab actu transeunte, qui pariter potest esse vel abesse, discriminantur, constituuntque id quod dicimus *habitus*; unde habitus prout ad rem nostram pertinet, in genere non est aliud quam *dispositio* seu *qualitas quaedam animæ nostræ reddens ejusdem facultates ad proprios actus facile ponendos expedite*; quæ si *naturaliter* animo inesset, constitueret *habitus innatum*, (qui etsi daretur, deberet nihilominus distingui a simplici et naturali facultatum aptitudine ad actum, quæ nequit unquam abesse, cum facultas non sit aliud quam *potentia alicujus actus*); si a Deo ut auctore supernaturali animo adjiciatur, erit *habitus infusus*; si per iteratos actus seu exercitium facultatum acquiratur, erit *habitus acquisitus*; *bonus* vel *malus* prout ordinatur ad actus bonos vel malos. Atque hinc, cum in prima parte hujus nostri tractatus jam ex-

planatum sit, quinam usus facultatum nostrarum constituat actus nostros *moraliter bonos* vel *malos*, facile intelligitur cur virtus quae vitio opponitur, generaliter definiatur et ab Aristotele: *habitus, qui bonum facit habentem et opus ejus reddit bonum*: et a Tulio: *affectio animi constans, conveniensque, laudabiles efficiens eos in quibus est*. His tamen praehabenda videtur definitio quam post S. Augustinum tradit S. Thomas [1]: *virtus est bona qualitas mentis, qua recte vivitur, qua nullus male utitur, quam Deus in nobis sine nobis operatur*: continet namque, sumendo *qualitatem* pro habitu tamquam genere proximo, tam rationem formalem cujusvis virtutis, quam illud per quod haec distinguitur sive ab habitu *vitioso* qui semper ad malum, sive ab illo qui quandoque ad bonum, quandoque ad malum porrigitur [2]; virtute quoque tamquam principio actionis nemo potest abuti, seu efficere ut non inclinet ad actus bonos: si vero postrema definitionis verba omittas, contrahes eam dumtaxat ad virtutes quae sunt *habitus acquisiti*. Unde etiam fluit divisio virtutum, in *infusas* a Deo, et *acquisitas* ope exercitii nostrarum facultatum.

De *infusis* a Deo supernaturali modo virtutibus, uti sunt fides, spes et charitas supernaturalis etc. quaestionem Theologi sibi jure vindicant; *acquisitas* etiam moralis philosophia considerat quae cum ex recto *rationalium* facultatum usu exurgant, distinguuntur praecipue in *intellectuales* quae ad rationem, et *morales* quae ad voluntatem *mediate* vel *immediate* spectant. De intellectualibus, quae sunt, *intelligentia*, seu *habitus principiorum universalium per se notorum*; *sapientia*, seu *habitus considerandi altissimas causas*; et *scientia*, seu *habitus cognoscendi aliquid per proprias causas* in hoc vel illo genere *determinatas*; quibus additur *ars* seu *recta ratio aliquorum operum faciendorum*, quae eatenus habet rationem virtutis intellectualis quatenus scilicet nec ars nec habitus speculativus faciunt bonum opus quantum ad usum et perfectionem voluntatis, sed solum ad facultatem bene agendi, nihil est in particulari dicendum; praesertim cum non

(1) *Summae theolog.* part. 1. 2. quaest. 55. artic. 4.

(2) Habitus opinandi cum aequè circa veriores et honestiores quam circa his oppositas sententias versari queat, quandoque ad bonum quandoque ad malum porrigitur. Idem quoque dici potest de quovis habitu scientiarum praesertim naturalium, relate ad perfectionem voluntatis et moralitatem ac totalem operis perfectionem.

sint, nec dicantur virtutes *simpliciter* sed *secundum quid* tantum. De *prudencia* autem quae licet in intellectu seu ratione resideat, tamen ad *morales* etiam virtutes refertur, simul cum his disserendum erit.

176. Virtutes morales, quae voluntatem perficiunt, et ad quas ceterae omnes magno agmine revocantur, sunt quatuor summae, et ideo *cardinales* dictae, scilicet, *prudencia, justitia, fortitudo, et temperantia*; de quibus in genere scire sufficit: 1.º, eas, loquendo *generatim*, consistere in *mediocritate* seu potius *in medio*, quod ratio non quidem in suo actu, sed invirtutis materia, sive fuerit *res* sive *persona*, determinat: cum enim tales boni habitus voluntatis nostrae non acquirantur, nisi per ejus exercitium conforme rationi, quae proinde est *norma* seu *regula* talis exercitii; a qua cum possit haberi *declinatio* vel per *excessum* vel per *defectum*, et adaequatio seu vera conformitas, inter haec duo seu *in medio* confineatur: patet quoque, naturam istarum virtutum hanc conformitatem postulantium, *in medio* sitam esse. Quod semper verum est, dum agitur de moderatione dumtaxat actionum, vel affectionum et passionum animae, reducendo eas ad regulam rationis, unde e. g. inter *ignaviam* tamquam extremum deficiens, et *audaciam* tamquam extremum exuberans, *fortitudo* velut medium rectissime collocatur: at si natura quoque objecti, circa quod actus vel affectus mentis versantur consideretur, illud interdum e. g. summum bonum, nullum modum seu *medium* ratione sui admittere videtur, ideoque diximus *generatim* loquendo.

2.º Eas esse ad invicem connexas, ita ut qui unam earum habet, reliquas censeatur habere (quod de virtutibus mere intellectualibus verum non est) si tamen sub earum *perfecta ratione* considerentur, quae postulat non solum habitum ad *bonum opus*, sed etiam ad *bene agendum*: sic quamvis aliquis possit esse temperans valetudinis dumtaxat tuendae causa; attamen haec temperantia laudem perfectae virtutis minime habebit, si ad finem ultimum non referatur, fiatque *proinde* sine debita *discretionem, rectitudine, et animi firmitate*, quod est officium *prudenciae, justitiae, et fortitudinis*. Similiter cum omnis virtus moralis supponat electionem rectam, quae sine discretionem prudenciae fieri nequit; et cum ipsa prudencia, utpote *recta ratio agibilium*, seu eorum quae sunt ad finem, sequatur velut ex principio ex recta dispositione mentis relate ad fines ceterarum virtutum, patet nec

veram prudentiam ab virtutibus, nec has ab illa separabiles esse.

3.º Ordinem praestantiae istarum virtutum hunc videri esse. *Prudentiam* utpote in ratione, qua nihil est in homine nobiliter fundata, et ceterarum gubernatrix, omnibus iis est praestabilior; eo vel maxime quod immediate respiciat theoretici et practici intellectus veritatem, quae est omnis rectitudinis naturalis *proximum* fundamentum; prudentiam excipit *justitia*, quae pro objecto bonum praecipue commune habet; tertium locum sibi vindicat *fortitudo*, quae ad magna et ardua indeterminate patranda animum humanum comparat; sequitur tandem *temperantia*, quae hominis affectus moderatur, quatenus ad peculiare ipsius bonum praecipue referuntur.

ARTICULUS II.

DE VIRTUTIBUS MORALIBUS IN PARTICULARI.

177. Ordine praestantiae earum procedemus. *Prudentia* itaque ut communiter definitur *recta ratio agibilium*, differt in primis *ab arte* quae non respicit simpliciter agere, sed tantum efficere aliquid actu transeunte ad extra, licet interim utraque circa singularia versetur (1). Est porro maxime homini necessaria, sicut summopere interest rationalem creaturam non ex impetu aut passione, sed secundum rectam electionem operari. Cum autem recta electio circa media ad finem debitum, praeter tendentiam voluntatis seu potentiae appetitivae in finem tamquam bonum, supponat consilium, electionem et ejusdem executionem, prout haec dimanant ab habitu rationis practicae; patet prudentiam principaliter residere in ratione practica, et habere veram rationem virtutis, utpote consistentem in habitu, qui *bonum facit habentem et opus ejus bonum reddit*; respiciensque rec-

(1) Ideo superius (§ penultimo) dictum est artem esse *rectam rationem operum faciendorum* sive potius *efficiendorum*, ut constaret nunc discrimen illius a definitione prudentiae, quae etiam ad opera intellectualia et ad actus mere internos porrigitur, quibus proprie vox agere tantum competit, dum voces *facere, efficere* etc. operibus ad extra, quae ex praesupposita materia formantur, videntur dumtaxat convenire.

itudinem appetitus refertur ad bonum morale nedum *materialiter* sed et *formaliter*, sub ratione boni.

Animadvertendum est autem, ut observat cl. Gerdil (1), ne prorsus ignorentur quae de his rebus a gravissimis philosophis tradita sunt, tres statui seu distingui potentiales seu virtuales prudentiae *partes*, seu potius virtutes particulares eidem *adnexas*, aut eandem constituentes, pro tribus scilicet, ejusdem muneribus, bene consultare, bene judicare, bene praecipere.

Earum prima dicitur graeco nomine *eubulia*, quatenus est rectitudo consilii; altera *synesis*, quatenus est rectitudo iudicii; et tertia *gnome*, quatenus est rectitudo praecepti, a singulari et extraordinaria iudicii perspicacia orta. Praeterea, prout recta ratio agibilium seu prudentia supponit necessario cognitionem praeteritorum, praesentium, et futurorum praevisionem, ac inquisitionem sententiarum doctorum, promptamque mediorum inventionem, nec non horum omnium efficacem ad casum particularem applicationem; octo ejusdem integrantes partes solent assignari, videlicet, *memoria, intelligentia, docilitas, solertia, ratio, providentia, circumspectio, et cautio*.

Tandem vitia prudentiae *directe* opposita haec sunt. 1.º *Temeritas*, seu praecipitatio ac inordinatio consilii in agendo. 2.º *Inconsideratio*, seu defectus recti iudicii circa agenda. 3.º *Inconstantia*, seu facilis recessus a recta sententia semel determinata. 4.º *Negligentia*, seu defectus debita sollicitudinis; ut nihil dicamus de vitiis praesefertibus ementitan. speciem prudentiae, qualia sunt; prudentia carnis, astutia, dolus, fraus, et nimia sollicitudo rerum temporalium.

178. *Justitia* si non sumatur pro omnium virtutum complexu, nec pro ipso jure aut lege debitum vel moralem facultatem aliquid praestandi inferente, sed pro speciali virtute, seu habitu adimplendi ex praescripto rationis ea quae jus exigit, convenienter definitur, *constans et perpetua voluntas jus suum unicuique tribuendi*, seu *habitus* quo quis *constanti et perpetua voluntate jus suum unicuique tribuit*; sic namque innuit, nedum qualitatem bonam mentis, sed et operationem, utpote attingentem rationis regulam, ideoque est revera virtus, atque tamquam in subjecto in voluntate residet; cum prosequi bonum, quod ex proportionem vel aequali-

(1) *Institut. philosoph. moralis.*

tate unius rei ad alteram exurgit, spectet ad appetitum rationalem, seu ad facultatem quae operatur praevalente ratione, utiturque appetitu rationali, qualis est voluntas. Ex eo autem quod haec proportio et aequalitas possit spectari, vel individuorum relate ad communitatem *ut talem*, vel individuorum ad invicem, vel communitatis *ut talis* relate ad individua; oriuntur tres species justitiae ratione objecti, ut patet, distinctae; quarum prima est justitiae *generalis ac legalis*, quatenus legis est respicere bonum commune: altera *commutativa*, quatenus respicit proportionem omnimode arithmetica rei ad rem aequalitatem, sive a voluntaria pactione, sive consequenter ab injusta laesione dimanantem; unde in ipsa medium rationis est ipsum medium seu aequalitas rei, media inter majus et minus; sive excessum et defectum potestque interdum habere locum etiam inter communitatem instar individualis personae consideratam, et individua: tertia *distributiva*, quatenus respicit *aequalitatem* distributionis munerum, praemiorum, et poenarum; unde in ipsa attenditur dumtaxat proportio geometrica aequalitatis rei ad meritum vel demeritum personarum, quae simul est medium rationis.

Justitiam comitantur aliae virtutes velut ejusdem partes *saltem* in debito naturalis aequitatis fundatae; ut *religio*, seu exhibitio cultus debiti Deo: *pietas*, seu obsequium ac veneratio parentum vel patriae, *observantiam*, quae idem quod pietas praestat, erga superiores seu personas in dignitate constitutas; *obedientia* seu subjectio superioribus, aut legibus; *gratia*, vel *gratitudo*, quae exhibet benefactoribus grati animi sensus; *vindicatio*; quae laesae justitiae reparationem per poenam peccantis, absque animo ulciscendi respicit; *veritas vel veracitas*, qua exhibetur signis extrinsecis quod revera in animo est, quodque alii scire possunt et debent; *amicitia* in mutua affectuum unione fundata et orta ob similitudinem naturalium donorum vel virtutum; minime autem vitiorum, foret namque vinculum Satanae; *liberalitas*, seu rationabilis abundantia in rerum suarum exhibitione indigentibus. Praeter autem vitia peculiaribus hisce virtutibus opposita, quae per se sunt manifesta; justitiae *distributivae* praecipue adversatur *personarum acceptio*; *commutativae* vero homicidium, mutilatio, verberatio, detentio, furtum, omnisque alia injusta laesio proximi in bonis naturae aut fortunae.

179. Cum homo in sectando ordine praescripto a ratione ab hoc retrahatur vel per aliquid *difficile* quod superandum incumbit, vel per *delectabile* quod voluntatem ad se ve-

hementer allicit; primum impedimentum tollit *fortitudo* mentis, alterum *temperantia*: unde utraque habet rationem virtutis, in quantum continet hominem in ordine rationis, ejusque opus bonum reddit. Fortitudo, ut eam post Tullium definiunt, *considerata periculorum susceptio, et laborum perpessio*, est virtus specialis, non enim importat simpliciter *animi firmitatem*, secundum quod est generalis virtus vel conditio cujuslibet virtutis, sed firmitatem in sustinendis, et repellendis his, quae eam maxime difficilem reddunt, quod est proprium ejus objectum. Cum autem timor, qui importat recessum a malo difficultatem praeseferente, sit ille qui praecipue avocat voluntatem a sequela rationis, eamque sequi non valeamus, nisi etiam difficilia, praesertim in casibus repentinis et dum agitur de maximo malo quale est mors vel ejus periculum, moderate et cum consideratione (quod est audaciae oppositum,) aggrediendo; patet fortitudinis officium esse, timorem ad praescriptum rationis cohibere, et audaciam moderari; nam aequae est contra rationem non timere quae sunt timenda, non aggredi difficilia quae sunt aggredienda, quam e contra. Quia tamen pericula gravia et repentina de se ipsis aliquid conferunt ad reprimendam audaciam, timorem vero seu *mentis trepidationem de ingruenti malo*, e contra augent, difficilius est reprimere timorem quam audaciam moderari; ideoque principalior est actus fortitudinis sustinere, seu sistere immobiliter in malis ac periculis, quam eadem aggredi. Unde eruitur timorem seu *timiditatem* per defectum, *audaciam* per excessum fortitudini adversari. Unde pariter confirmatur quod alias (1) jam innuimus, scilicet, eos qui sibi violentas manus injiciunt, ut declinent mala quibus premuntur vel quae ipsis imminet, nullatenus virtutem fortitudinis praeseferre, cum tales actus, si cum plena rationis advertentia fiant, speciem cujusdam insanae audaciae, junctae ex altera parte singulari prorsus timiditati seu animi abjectioni, potius exhibeant.

Fortitudini adnexae sunt velut ejusdem partes aliae virtutes: 1°. *Magnanimitas*, quae modum rationis ponit circa magnos honores. 2°. *Magnificentia*, quae circa magnos sumptus ad praescriptum rationis faciendos, meramque liberalitatem excedentes, versatur: 3°. *Patientia*, qua mala ae-

(1) Part. 4. cap. 2. artic. 2. n. 149. in respond. ad 1^m probat.

quo animo toleramus: 4°. *Perseverantia*, qua sustinemus difficultatem a diuturnitate boni operis proveniente.

180. Temperantia si non pro moderatione quarumvis actionum et passionum nostrarum, quod omni virtuti est commune, sed pro habitu ponente medium rationis circa delectabilia quae voluntatem maxime alliciunt, sumatur, est virtus specialis ratione objecti; sicut enim appetitus sensitivus propter nimium timorem refugiens mala contra praescriptum rationis ope fortitudinis, ita illiciens ad delectabilia ope temperantiae moderandus erat, ne nobilioris boni rationis assecutionem per excessum aut defectum impediret; cum aliunde secundum suam speciem dumtaxat consideratus, rationi minime adversatur, potestque eidem servire instar instrumenti ad proprios fines assequendos. Quia vero vehementiores sunt, faciliusque a rationis praescripto recedentes illae delectationes, quae proxime consequuntur operationes tendentes ad conservationem humanae vitae vel in individuo vel in specie, quod accidit in usu cibi et potus, atque cujusdam carnalis voluptatis; ideoque et temperantia praecipue versatur circa moderationem gustus et tactus seu carnalis voluptatis. Atque hinc quatuor assignantur principaliores partes, seu specificae virtutes temperantiae: 1°. *Abstinentia* quae moderatur usum ciborum secundum praescriptum rectae rationis: 2°. *Sobrietas*, idem praestans relate ad potum: 3°. *Castitas*, delectationes venereas rectae rationis imperio cohibens: 4°. *Pudicitia*, quae castitati famulatur cohibendo actus et signa extrinseca de quibus homines naturaliter verecundantur, quaeque castitati sunt opposita.

Partes velut integrales temperantiae sunt: *verecundia et honestas*; quarum prima, cum sit *timor alicujus turpitudinis exprobrabilis*, si versetur circa turpitudinem, quae a prosecutione delectabilium contraria rationi, dimanare potest, fovet temperantiam in omnibus ejus specificis partibus; altera vero, si non sumatur generice, ut quaedam spiritualis pulchritudo, sed ut opposita turpitudini delectabilium; est virtus repellens brutales voluptates et concupiscentias pravas. Ad temperantiam revocantur, *continentia, mansuetudo, clementia, modestia, moderatio, humilitas, studiositas, urbanitas, simplicitas*, quarum acceptiones, sicut et vitiorum oppositorum, ex dictis facile colligi poterunt.

ARTICULUS III.

DE AFFECTIBUS IN GENERE.

181. Observant doctores post S. Augustinum (1), quod *motus animi*, graece *παθη*, Cicero perturbationes, alii quidam affectiones vel *affectus*, ceteri vero post graecum fontem *passiones* expressius dixerunt. Verum quia *pati* potest accipi vel *improprie*, pro quavis receptione vel actione quae a determinatione animo extrinseca et non libera provenit, sicut animus dicitur velut *pati* in percipiendis impressionibus factis in sensus nostros, vel *proprie*, pro receptione alicujus rei, cum abiectione alterius aut in deterius aut in melius, sicut accidit in transitu ex statu sanitatis ad infirmitatem, vel vicissim; hinc *passio* proprio sensu accepta solet definiri, *motus appetitus sensitivi ex apprehensione boni, vel mali cum aliqua mutatione non naturali corporis*; sive tandem haec mutatio non naturalis in corpore praecedat motum appetitus sensitivi, et apprehensionem boni vel mali, ut accidit e. g. in laesione corporis vel titillatione; sive subsequatur, ut in passionibus irae, et timoris, dum e. g. ex apprehensione mali incumbentis, aut imminentis, videntur nonnulli toti inflammati, ac plane furentes; aut exanimati timore palentes, totisque artubus contremiscentes.

Ad passionem itaque proprie dictam duo concurrunt, aetus animi sentientis qui se habet quasi formale, et transmutatio extraordinaria seu non naturalis corporis, quae est quasi quid materiale; corporis namque utpote inertis nullus est proprie dictus sensus seu sensibilitas activa. Hinc patet, quare et passiones dicantur *elicitivae* pendere a toto composito humano, et quare non debeat et forte etiam non possit id ipsum generatim affirmari *de affectibus*, quorum acceptio latius videtur patere; cum etiam vehementioribus quibusdam vel insolitis solius animi motibus nulla intercedente *saltem* extraordinaria corporis transmutatione, rectissime applicatur. Sic *admiratione* qua animus rapitur, dum aliquid insolitum aut novum et praeter expectationem primum occurrit, indeque dimanantes *existimatio* aut *contemptus*, possunt quidem dici *affectiones* vel *affectus* mentis, at minime *passio-*

(1) *De civit. Dei*. libr. 9.